

פה עשו חכמינו

הלוך אחר חכמים ב"שביל הסנהדרין"

מאבני שביל הסנהדרין (אגף ההנחלה, רשות העתיקות)

באושה העתיקה, ונוצרו שיתופי פעולה עם הרשויות המקומיות הרלוונטיות כדי לקבל את אישורן לסימון השביל ולביצועו. במאי 2017, כחלק מהתהליך לאישור התוואי, החלה קבוצת צועדים – "חלוצי שביל הסנהדרין" בהדרכת כותב שורות אלו ללכת לאורך התוואי המוצע. לאור הבדיקה בשטח, בוצעו מספר שינויים והתוואי הותאם לקבוצות הליכה. כמו כן הוכנו חוברות מקורות כדי לאפשר חיבור לדברי חז"ל תוך כדי ההליכה. ביום העצמאות ה־70 למדינה נחנך השביל רשמית כאחד משבילי המורשת.

הסנהדרין ונדודיה

אמר רב יהודה בר אידי אמר רבי יוחנן: עשר מסעות נסעה שכניה [...] וכנגדן גלתה סנהדרין [...] מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שעים, ומבית שעים לצפורי, ומצפורי לטבריא. וטבריא עמוקה מכולן, [...] אמר רבי יוחנן: ומשם עתידין ליגאל.

(בבלי, ראש השנה דף לא)

ההיסטוריה של השביל

המטייל בימים אלו ברחבי הגליל ובשביליו נתקל בסימון שביל חדש ולא מוכר בצבעי ירוק, ארגמן וכחול. לאורך השביל פזורות עשרות אבני בזלת מוחלקות ועליהן המספר 70 והכיתוב "שביל הסנהדרין".

השביל, שראשיתו ברעיון של כותב שורות אלו, נועד לחבר אנשים למורשת הגליל. התוואי שהוצע לשביל היה התוואי של נרודי הסנהדרין – ההנהגה היהודית העליונה, שעל פי הכתוב בתלמוד נרדה לאורך חמש תחנות ברחבי הגליל – אושה, שפרעם, בית שעים, ציפורי וטבריה.

רשות העתיקות אמצה את המיזם והכריזה ששביל הסנהדרין יימסר למדינת ישראל ביום העצמאות ה־70 של מדינת ישראל (תשע"ח), לכבודם של 70 חכמי הסנהדרין. הוקמה ועדה, נבחר מנהל לפרויקט והחלו עבודות לפיתוח השביל והכשרתו. הרעיון המרכזי היה לפתח את השביל בסיוע הקהל הרחב. לאחר הסימון הראשוני של התוואי על גבי מפה, החלו פעולות שונות לאורך התוואי, שכללו גם קיום חפירות ארכיאולוגיות לאורכו: בבית שעים, בטבריה ובארבל, והתחלה של חפירה קהילתית גדולה

השביל עובר בלב אזור מיושב שבו מתגוררות אוכלוסיות שונות: ערבים, כדוויים, דרוזים, צ'רקסים ויהודים. כשביל מורשת הוא שם לו למטרה לחבר את האנשים ההולכים לאורכו בעיקר למורשת היהודית בגליל לאורך הדורות תוך שילוב של אתרי טבע ונוף אך גם תוך מפגש והכרות עם הגליל היום ועם קבוצות האוכלוסייה השונות שחיות לאורך התוואי שלו.

מבית שערים לפרעם

השביל מתחיל בבית שערים, בסמוך לפסל "השומר" של אלכסנדר זייד. בית שערים הייתה עיר מרכזית עוד בימי הבית השני. היו בה אחוזות מלכותיות בבעלות ברניקי, וכאן אוחסן אפר פרה אדומה ששימש לטהרה בגליל עד למאה הרביעית לספירה. המעבר של הסנהדרין אליה מעיד על התאוששות מוסד ההנהגה. בבית שערים

כינוס הסנהדרין, איור משנת 1883 (ויקישיתוף)

הסנהדרין מופיעה לראשונה בימי בית שני. היא התפתחה ממוסד "הכנסת הגדולה" שהייתה ההנהגה היהודית העליונה שקדמה לה. מקור המילה ביוונית: συνέδριον ופירושה "מועצה" או "מקום כינוס" (מילולית: ישיבה ביחד). בשם זה נקראו מועצות ובתי דין שפעלו בשוקי הערים היווניות, והמילה התקבלה בלשון חז"ל.

בימי בית שני ישבה הסנהדרין בירושלים, בלשכת הגזית, אחת מלשכות עזרות בית המקדש, והיא שמשה ההנהגה העליונה. היא שימשה מקום מרכזי ללימוד התורה, מרכז לפסיקת הלכה וניהול טקסי לוח השנה - קידוש ראשי חודשים ועיבור שנים. כמו כן שימשה בית הדין הגדול.

בתקופה הרומית צימצמו הרומאים את סמכויות מוסד הסנהדרין ושללו את סמכותו לרוך ביני נפשות ולעסוק בסוגיות לאומיות. ההגבלות החמירו עם חורבן בית שני (70 לספירה), ובתקופה שלאחריו הייתה הסנהדרין עסוקה בשני התפקידים שנותרו לה: לימוד תורה ופסיקת הלכה וטקסי לוח השנה. עם חורבן ירושלים עבר המרכז ליבנה, ולתקופה זו חשיבות רבה בשיקום היהדות ועיצובה כ"עם הספר" במקום "עם המקדש".

עם חורבן יהודה במרד בר כוכבא (135 לספירה), עברה ההנהגה לגליל. בגליל עברה ההנהגה שיקום וצמיחה, מההתחלה הצנועה באושה ועד לשיא פריחתה עם חתימת המשנה בציפורי וחתימת התלמוד בטבריה. היא הפסיקה לפעול כנראה עם ביטול הנשיאות על ידי הקיסר תיאודוסיוס השני.

תוואי שביל הסנהדרין

השביל מתפתל ממערב למזרח לאורך 120 ק"מ של נוף גלילי, ועובר בין התחנות השונות שבהן התקיימה ההנהגה היהודית בגליל, מבית שערים ועד טבריה. השביל חולק לחמישה קטעים נושאים: עשייה, שלום, ענווה, נתינה, אהבה. לאורך השביל 150 אבנים ועליהן ציטוטים בנושאים אלו הלקוחים מספרות החוכמה, מאמירות חז"ל ועוד.

מטבע של הקיסר תיאודוסיוס השני, התגלה בסמוך לשביל הסנהדרין בידי מטיילים. (צילום: ניר דיסטלפלד, רשות העתיקות)

מערות רבי יהודה הנשיא, בית שערים (צילום: אבישי טייכר, פיקיוויקי)

טקס חנוכת השביל (אגף ההנחלה, רשות העתיקות)

פי המקורות נקבר בבית שערים. מאז שנת 2014 נערכות באתר חפירות חדשות בראשות פרופ' עדי ארליך מאוניברסיטת חיפה. מכאן ממשיך השביל ועובר דרך קברות השומרים אל תצפית ברק לשביל האלון והאלה, עובר דרך יער טבעון, ממשיך בסמוך לקיבוץ אלונים ופינת ההנצחה לצבי אהרוני, בכיר המוסד, שהיה מלוכדי אייכמן. השביל ממשיך דרך בסמת טבעון למרגלות חורבת קושט, שבה נתגלו שרידי בית כנסת וביניהם מגורת שבעת קנים תלת ממדית. משם הוא מתקדם אל אפיק נחל ציפורי בסמוך לאלונים עבותים שריד ליער אלוני התבור, ולעין יבקע – מעין נובע שסביבו נבנתה בריכת מים כבר בעת העתיקה. השביל ממשיך לאורך אפיק נחל ציפורי לעבר טחנת נזירים כרמליתית שעושה שימוש באנגריית מי הנחל, לכיוון יער קריית אתא ודרך נופית שעוברת בו ומגיעה עד לאושה.

באושה – אתר קטן בשולי הגליל על גבול מחוז עכו, החל תהליך השיקום של עם ישראל לאחר החורבן בעקבות מרד בר כוכבא. היה צריך לאסוף את עולם הלימוד מחדש, וכיון שעיקר החומר היה שמור בעל פה ולא בכתב, היה צריך לכנס את האנשים. באושה, מקום מושבו של רבי יהודה בר עילאי "ראש המדברים בכל מקום", הוציאו קול קורא "כל מי שהוא למד יבוא וילמד, כל מי שאינו למד יבוא וילמד". כך התחיל איסוף החומר התורני כשההנהגה יושבת באושה. "תקנות אושה" שנקבעו בה איפשרו את תהליך שיקומו של העם והן בסיס להלכה עד היום. החכמים שישבו שם הבינו את הצורך בהעלאת הדברים על הכתב והתחילו ביצירה הספרותית שסיומה הוא המשנה והתוספתא. לאושה הגיע רבן שמעון בן גמליאל, שחזר לנשיאות לאחר תקופה שנעדר ממנה.

במקום מתקיימות חפירות ארכיאולוגיות שתחילתן בפעילות חינוכית של דודי שביט, מורה בבית הספר האזורי, שיחד עם תלמידיו החל בחפירה באתר. רשות העתיקות מקיימת במקום חפירה קהילתית שבראשה עומד יאיר עמיצור והיא כוללת תלמידים ומורים, חניכי תנועות נוער ומשפחות. במקום התגלו שרידי מבנה מהתקופה הרומית ובו חצר תעשייתית ששימשה כנראה לייצור זכוכית. בחצר זו נתגלה מתקן שייתכן שהוא מתקן נטילת הידיים הקדום ביותר. במבנה בית גיתות מפואר, בית בד ובו מקווה טהרה שהפך למחילת מסתור, מטבעות זהב מתקופות שונות וממצאים רבים ומעניינים נוספים. כמו כן התגלה מבנה שבעבר זוהה כבית כנסת, אך מתוארך לתקופה הביזנטית, מהתקופה שבה התגוררו נוצרים באושה.

מאושה ממשיך השביל ומתפתל ועובר דרך "אבן השבת" – אבן שסימנה כנראה את תחום השבת של הישוב אושה, ודרך המקום

מפת תוואי שביל הסנהדרין

היה מקום מושבו של רבי יהודה הנשיא וכאן היה מרכז הלימוד שלו: "הלוך אחר בית דין יפה – אחר רבי לבית שערים" (בבלי, סנהדרין דף לב ע"ב). מכאן רבי ניהל ביד רמה את העם היהודי, חילק מזון לעניים, פתח מחסני מזון, מינה מורים ומלמדים במקומות שונים ועוד. בבית שערים, התנהלה מרבית הפעילות של העלאת דברי החכמים על הכתב בקובץ שלעתידי יקרא משנה.

היום נמצא במקום גן לאומי, שבתחומו שרידים ארכיאולוגיים של מבנה מגורים מפואר שיש המזהים עם ביתו של רבי יהודה הנשיא, בית כנסת קדום וכן מבנה ציבורי, בזיליקה, שיתכן ששימש כמקום מושב הסנהדרין בזמן שהותה בבית שערים. בתחומי הגן הלאומי ניתן לראות את מערות הקבורה של בית הקברות היהודי המרכזי באותה תקופה, שבו נקברו יהודים מרחבי העולם. יהודים אלו ביקשו להיקבר בסמוך לקברו של רבי יהודה הנשיא שעל

חפירה ארכאולוגית באושה (אגף ההנחלה, רשות העתיקות)

"אבן השבת" (אגף ההנחלה, רשות העתיקות)

ציון קבר רבי יהודה נשיאה (ויקישיתוף)

ציון קבר רבי יהודה בן בבא (אגף ההנהלה, רשות העתיקות)

חשפרעם ליודפת

משפרעם הולכים דרך יער שפרעם, ועולים לתצפית נוף מרשימה (נ.ג. 308) על כל מרחב הגליל המערבי. גולשים לנחל אבליים, וצועדים על גבי הדרך הרומית, שעליה צעדו החיילים הרומאים בכואם מעכו לכיוון ציפורי לרכא את המרידות בגליל. עולים דרך אפיק נחל אבליים אל עינות כאוכב, ולפסגת ג'בל דידבה, שנקרא בשם הר עצמון (כנראה זיהוי שגוי של הר עצמון שמוזכר אצל יוסף בן מתתיהו). יורדים לכיוון יודפת העתיקה, שנחרבה בקרב בין היהודים לרומאים בשנת 67 לספירה, והמקום שבו נפל יוסף בן מתתיהו מפקד הגליל בידי הרומאים. המקום נחפר על ידי מוטי אביעם, והוסדר והונגש באופן חלקי על ידי רשות הטבע והגנים (ראו מ' אביעם, עת-מול 257, עמ' 11-14).

חידופת לציפורי

השביל יורד מיודפת דרך אפיק נחל יודפת, הולף על פני עצי אלון מרשימים שנותרו באפיק, ויוצא אל מרחבי בקעת בית נטופה. הוא עובר בכמה תחנות כמו קנה הצפוני (אולי מקומה של קנה שמוזכרת בברית החדשה כמקום התרחשות נס החתונה שעורך ישוע), חורבת רומא (מושבם של פיליפוס ונטירא גיבורי יודפת שעל שמם נקרא הר האחים), שיחין (כפר יהודי שהיה מרכז לייצור כלי חרס ובו שרידי בית כנסת), וממשיך בין עצי האלון והאלה לעבר המקום המזוהה על פי המסורת עם ציון קברו של רבי יהודה נשיאה – נכדו של רבי יהודה הנשיא, ומגיע לציפורי.

במהלך המאה השנייה לספירה, השתפרה מאד מערכת היחסים בין ההנהגה היהודית לשלטון הרומי. הדבר מצא את ביטוי במדרשים רבים המספרים על מערכת היחסים החברית כולל ביקורים הדדיים בין רבי יהודה הנשיא והקיסר הרומי (כנראה ספטימוס סוורוס) ואפילו לימוד משותף. עם עליית מעמדו של

שבו מזוהים על פי המסורת קברו של רבי יהודה בן בבא והמקום שבו סמך את תלמידי רבי עקיבא ובכך הקים את דור ההנהגה הבא. "צומת סומך" הסמוך קיבל שמו בעקבות פעילות זו. בסוף ימי הקיסר טריאנוס פרצו מהומות ברחבי האימפריה הרומית בקרב קהילות יהודיות שונות, אירוע המכונה "מרד התפוצות". בעקבותיו התרחשה הסלמה במערכת היחסים בין היהודים לרומאים. על רקע זה הרומאים הוציאו להורג חכמים מובילים בהנהגה היהודית של אותם הימים. בין שאר הפעולות שנקטו הרומאים לחיסול ההנהגה היהודית ובראשה הסנהדרין, היה איסור על מינוי חכמים לסנהדרין, פעולה שנקראה "סמיכה", שכן כללה הנחת ידיים על ראש המצטרף החדש כביטוי למינויו. כדי להבטיח את קטיעת שרשרת הסמיכה, נקבעו עונשים קולקטיביים על כל מי שהיה מעורב בצורה כלשהי בפעולה זו: "פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל, שכל הסומך – יהרג, וכל הנסמך – יהרג, ועיר שסומכין בה – תיחרב, ותחומין שסומכין בהן – יעקרו" (בבלי, סנהדרין דף יד ע"א). רבי יהודה בן בבא מסר את נפשו כדי לסמוך את חמשת התלמידים שישמשו כהנהגת הדור הבא ויבטיחו את המשכיות הסנהדרין: רבי יהודה בר עילאי, רבי שמעון בר יוחאי, רבי יוסי בר חלפתא, רבי מאיר בעל הנס ורבי אלעזר בן שמוע. רבי יהודה בן בבא נהרג תוך כדי האירוע ומקום קברו מזוהה על פי המסורת על תוואי שביל הסנהדרין, בין אושה לשפרעם. שפרעם הייתה התחנה השנייה בנודדי הסנהדרין בגליל, ואליה עברו החכמים עם שיפור יחסיהם עם הרומאים. השביל עובר דרך שרידי בית הקברות היהודי ובבית הכנסת שניצב במרכז השכונה היהודית של הקהילה שהייתה בשפרעם עד 1932. במסגרת שיתופי הפעולה עם עיריית שפרעם, הוצבו אבני השביל גם בחזית הכנסייה ובחזית המסגד ועליהן אמרות חכמה כלליות.

לאורך שביל הסנהדרין (צילום: רפי שלו)

לאחר מות רבי יהודה הנשיא, עברו החכמים ובעקבותיהם גם מוסד הנשיאות מציפורי לעיר היהודית טבריה. רבי יוחנן, ריש לקיש, רבי חייא ורב, שמות המופיעים כמעט בכל עמוד של התלמוד, ישבו בה ופעלו בה. בטבריה נחתם התלמוד הירושלמי, בה הומצא הניקוד הטברני, ובה חיברו פייטנים בני העיר פיוטים שנכנסו לעולם הליתורגיקה ועד היום שמורים ומושמעים בבתי הכנסת כחלק מהתפילה ומהטקסים היהודיים האחרים.

השביל עובר בכמה תחנות בעיר וממשיך אל החפירות שנערכו בה והורחבו במסגרת יצירת שביל הסנהדרין. הוא עובר דרך מה שזוהה כמקום מושב הסנהדרין בטבריה, דרך בית המרחץ הגדול שבו רחצו אולי רבי יוחנן וריש לקיש, דרך התיאטרון הרומי, אל השער הדרומי של העיר טבריה שניצב בתוך פארק ברקו, ומסתיים על שפת הכנרת. ■

מאבני שביל הסנהדרין ליד הכינרת (אגף ההנחלה, רשות העתיקות)

סימון שביל הסנהדרין (אגף ההנחלה, רשות העתיקות)

רבי, הוא החליט לעבור לעיר ציפורי (דיוקסריה) שבה ישבו גם המושל הרומי וחיל המצב. רבי יהודה הנשיא חי בציפורי ב-17 השנים האחרונות לחייו, וכאן השלים, על פי המסורת, את מפעל חייו – יצירת המשנה.

מציפורי לארבל

גן לאומי ציפורי ובו בית כנסת, תיאטרון רומי, וילות מפוארות ורחובות עמודים – לא כלול במסלול, אך ניתן לבקר בו. ממשיכים בצמוד לבלוען הנמצא בכניסה לגן הלאומי, צועדים לאורך דרך עולי הרגל שנשאה את ההמונים בדרכם לירושלים לכיוון אזור התעשייה ציפורית, שבפינה הצפון-מזרחית שלו מצויה חורבת קנה המזוזה גם היא עם קנה מהברית החדשה.

השביל ממשיך לצומת בית רימון. בבקעת בית רימון התכנסו החכמים שנותרו אחרי מרד בר כוכבא, כדי לקבוע את ראשי החדוש ולעבר את השנים כבסיס לחידוש הקיום של החיים היהודים: "מעשה שנכנסו שבעה זקנים לעבר את השנה בבקעת רימון" (ירושלמי, הגיגה פרק ג, א).

השביל ממשיך לאורך שולי יער כפר כנא ועד לצומת גולני, דרך יער לביא ומשכנה – שרידי ישוב יהודי המוזכר במקורות ולידו "הפונדק של לביא". השביל ממשיך בשולי קרני חיטין – מקום הקרב המפורסם בין הצלבנים למוסלמים ב-1187, ועובר דרך שרידי אחוזת נפתלי שהייתה ניסיון התיישבות של פאג"י ומוסד חינוכי בשם "תדח"ץ". השביל יורד לבקעת ארבל הידועה בפוריותה ומזוזה במסורת היהודית כמקום שבו תחיל הגאולה. שביל לזכרו של מקס שטיינברג, חייל בודד שנפל במבצע צוק איתן, מוליך לבית הכנסת העתיק בארבל שנחפר עתה מחדש.

חארבל לטבריה

השביל מתפתל ועוקף את הגן הלאומי ארבל ויורד במקביל לשביל ישראל לכיוון "תצפית סלע הנמלה" ומממנו לאפיק נחל רקת, עובר לאורך הכנרת, עולה לתל רקת ונכנס אל התחנה האחרונה של נדודי הסנהדרין – העיר טבריה.

לעיון נוסף

1. א' אופנהיימר, הגליל בתקופת המשנה, ירושלים תשנ"א.
2. ח' עמיצור, פה עשו חכמינו – לטייל בעיניים יהודיות בשביל הסנהדרין, סדרת חוברות למטייל בשביל, בית רימון תשע"ח.
3. ח"ד מנטל, מחקרים בתולדות הסנהדרין, ירושלים תשכ"ט.
4. מפה אינטרקטיבית למטייל בשביל www.shvila.co.il